

IV. АРХЕОЛОГІЧНІ СТАРОЖИТНОСТІ

УДК 902 (477) + 902 (438)

Є. Л. Фещенко, К. В. Мінакова

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

III МІЖНАРОДНА УКРАЇНО-ПОЛЬСЬКА АРХЕОЛОГІЧНА ЕКСПЕДИЦІЯ ЯК НОВА СТОРІНКА РОЗВИТКУ АРХЕОЛОГІЧНИХ СТУДІЙ НА ІСТОРИЧНОМУ ФАКУЛЬТЕТІ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Розглянуто досвід організації та проведення III Міжнародної україно-польської археологічної експедиції у 2015 р. на території воєводства Нижня Сілезія (Республіка Польща). Основними напрямками діяльності було ознайомлення з досвідом польських фахівців у проведенні археологічних досліджень, вивчення системи підготовки археологів у Вроцлавському університеті, ознайомлення з практикою музеєфікації археологічних об'єктів Польщі.

Ключові слова: україно-польська експедиція, археологічні дослідження у Польщі, підготовка фахівців-археологів у Вроцлавському університеті, організація музейної справи.

Е. Л. Фещенко, Е. В. Минакова

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

III МЕЖДУНАРОДНАЯ УКРАИНО-ПОЛЬСКАЯ АРХЕОЛОГИЧЕСКАЯ ЭКСПЕДИЦИЯ КАК НОВАЯ СТРАНИЦА РАЗВИТИЯ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ СТУДИЙ НА ИСТОРИЧЕСКОМ ФАКУЛЬТЕТЕ ДНЕПРОПЕТРОВСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА

Рассмотрен опыт организации и проведения III Международной украино-польской археологической экспедиции в 2015 г. на территории воєводства Нижняя Силезия (Республика Польша). Основными направлениями деятельности было ознакомление с опытом польских специалистов в проведении археологических исследований, изучение системы подготовки археологов во Вроцлавском университете, ознакомление с практикой музефикации археологических объектов Польши.

Ключевые слова: украино-польская экспедиция, археологические исследования в Польше, подготовка специалистов-археологов во Вроцлавском университете, организация музейного дела.

Y. L. Feshchenko, K. V. Minakova

Oles Honchar Dnipropetrovsk National University

III INTERNATIONAL UKRAINIAN-POLISH ARCHAEOLOGICAL EXPEDITION AS A NEW STAGE OF DEVELOPMENT OF THE ARCHAEOLOGICAL RESEARCHES AT HISTORICAL FACULTY OF DNIPROPETROVSK NATIONAL UNIVERSITY

The article is devoted to the experience of organization and realization of the III International Ukrainian - Polish archaeological expedition in 2015 on the territory of Lower Silesia (Poland). The trip to Poland became a logical step in the development of archeology in the Dnipropetrovsk National University. The tradition of archaeological research in the DNU was laid by professor Dmitry Yavornitsky, who began to work in the DNU in 1918. Afterwards there were two main stages of development of archeology. Practical stage lasted from the advent of the archaeological expedition of Professor Irina Kovaleva in 1971 to the collapse of the Soviet Union. Analytical stage begun in 1991 and lasts until now. Present-day archaeology requires the usage of new technologies and international expeditions are the most effective tool for exchange of experience. Basic directions of activity during the III International Ukrainian- Polish archaeological expedition were an acquaintance with experience of the Polish specialists in realization of archaeological researches, study of the system of preparation of archaeologists in the Wroclaw university, acquaintance with the practice of reconstruction of archaeological objects in Poland.

Key words: Ukrainian-Polish expedition, archaeological research in Poland, preparation of archaeologists in the Wroclaw university, organization of museums.

Традиції історичного факультету Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара почали зароджуватись у 1918 р., коли було створено історико-філологічний факультет у Катеринославському університеті. Одним із перших професорів навчального закладу став Д. І. Яворницький, який мав значний досвід археологічних розкопок та проводив підготовку до XIII археологічного з'їзду в Катеринославі 1905 р. Однак, незважаючи на значний особистий внесок ученого у розвиток української науки, спеціальні археологічні дисципліни на факультеті не викладалися, підготовка фахівців-археологів не велася, що значно знижувало академічні можливості для розвитку археології на місцевому рівні. Довгий час в університеті не проводилися регулярні польові дослідження.

Нагальна потреба у створенні місцевого археологічного осередку виникла у зв'язку з реалізацією широкомасштабної аграрної програми будівництва зрошувальних систем, яка розпочалася наприкінці 1960-х рр. Вже на початку 1970-х рр. на Дніпропетровщині працювали три експедиції Інституту археології Академії наук УРСР. Нагальною потребою стало залучення до роботи експедицій місцевих фахівців.

Формування археологічного загону Дніпропетровського університету багато в чому пов'язано з науковою діяльністю і активною життєвою позицією І. Ф. Ковальової. Упродовж 1970–1971 рр. працівниками університету проводилися дослідження у складі експедиції «Дніпро – Донбас» ІА АН УРСР, а в 1972 р. була створена постійно діюча новобудовна експедиція університету, беззмінним керівником якої стала проф. І. Ф. Ковальова [1].

Проведення повноцінних археологічних досліджень дозволило створити авторитетну археологічну школу, в якій було виховано цілу плеяду вітчизняних дослідників, серед яких В. І. Костенко, З. П. Маріна, В. А. Ромашко, Є. Л. Фещенко, В. М. Шалобудов та ін. [2, с. 237]. На цьому, початковому для розвитку археологічних студій в університеті етапі, основні зусилля були спрямовані на польові дослідження археологічних пам'яток (поселень і могильників). Результатом наукової діяльності стало значне розширення джерельної бази, що дозволило істотно збільшити знання про матеріальну і духовну культуру давнього населення України. Однак слід відзначити тогочасну відірваність польової археології від навчального процесу, про що яскраво свідчила структурна відокремленість експедиції від історичного факультету (вона існувала як самостійний господарсько-лінійний підрозділ в організаційній системі університету та входила до складу Науково-дослідного інституту геології).

На початку 1990-х рр., унаслідок зміни політичної і економічної ситуації в країні, різко скорочуються обсяги польових досліджень, що знаменувало собою закінчення першого етапу розвитку університетської археології. Кількість розкопаних пам'яток суттєво скоротилась, але розпочався принципово новий, аналітичний період розвитку науки, який триває і сьогодні. Показником перетворень стало створення у грудні 1993 р. Лабораторії археології Подніпров'я, яка з 2003 р. розширила межі своєї діяльності, що відбилось у новій назві – Науково-дослідна лабораторія археології та історії Подніпров'я. Нині вона входить як підрозділ у систему історичного факультету, що значно зміцнює її зв'язок з навчальним процесом.

Із 2005 р., внаслідок успішного проходження процесу ліцензування і акредитації, була створена цілісна система підготовки археологів: бакалавр – магістр / спеціаліст – аспірант. Значно розширилася і тематика навчальних дисциплін для студентів. Науково-педагогічні співробітники факультету розробили цілий ряд авторських спецкурсів, що охоплюють період від кам'яної доби до Середньовіччя і територію від Америки до Азії. Тісна творча співпраця з Дніпропетровським обласним центром з охорони історико-культурних цінностей відкрила для археологів ДНУ широкі можливості для участі в державних проектах з охорони культурної спадщини: визначення меж існу-

ючих пам'яток та організація розвідок із виявлення нових, проведення рятувальних розкопок.

Разом із прогресивними змінами, що спостерігаються на сучасному етапі, слід відзначити наявність низки не вирішених завдань, адже археологія це не застигла наука, покрита шаром історичного пилу, а динамічна наукова дисципліна, що швидко розвивається, яка, вивчаючи археологічні пам'ятки, відповідає на виклики сучасного суспільства. До головних завдань у галузі дидактики належить необхідність постійних змін методичних прийомів та підходів у викладанні археологічних дисциплін. Актуальним завданням є розробка нових курсів, які розкривали б перед студентами всю захопливість і складність сучасної археології та найбільш повно відбивали б новітні досягнення як вітчизняних, так і закордонних фахівців.

Більш складною проблемою, яка постає перед сучасними археологами є масове знищення культурної спадщини, яке відбувається під впливом природних і антропогенних чинників. Для її подолання необхідно вдосконалити методи збереження швидко зникаючого археологічного матеріалу, зокрема впровадити застосування в польових дослідженнях високотехнологічних методів виявлення і фіксації пам'яток; використовувати переважно неруйнівні методи фіксації пам'яток і їх характеристик; широке залучення вузькоспеціалізованих, високотехнологічних методів природничих наук, здатних отримувати з археологічних артефактів «приховану» історичну інформацію. В той же час, слід констатувати, що ступінь реалізації передових технологій на вітчизняному просторі не здатен подолати кризові явища.

Виходом із проблемної ситуації, що склалася, може стати інтеграція в європейській науково-освітній простір. Гарантом подальшого стабільного й поступального розвитку археології в ДНУ є використання досвіду розбудови археології вищої школи колег із провідних наукових центрів Європи.

З метою інтеграції у світове археологічне співтовариство у 2013 р. було створено I Міжнародну україно-польську археологічну експедицію, організовану на основі договорів про співпрацю між Дніпропетровським національним університетом ім. Олеся Гончара і Вроцлавським університетом, між Дніпропетровською областю (Україна) і воєводством Нижня Сілезія (Республіка Польща). Експедиція проходила на території Дніпропетровської області за ініціативою і під патронатом голови Дніпропетровської обласної ради Є. Г. Удада, за підтримки керівництва університету на чолі з ректором, професором М. В. Поляковим [3].

Ефективність її роботи зумовила продовження співпраці між університетами та проведення II та III Міжнародних україно-польських

археологічних експедицій на теренах воєводства Нижня Сілезія (Республіка Польща). Вирішальну роль у справі організації цих експедицій відіграли ініціативи голови Дніпропетровської обласної ради Є. Г. Удода.

Слід відзначити, що щорічні експедиції значно зміцнили наукові зв'язки між українськими та польськими колегами та дозволили перевести співпрацю в більш конкретну наукову площину. Так, якщо під час першої поїздки українських археологів до Нижньої Сілезії головна увага була приділена ознайомленню з пам'ятками, то наступна поїздка сприяла обміну науковою інформацією, тому слід зупинитися на ній детальніше.

III Міжнародна україно-польська експедиція проходила з 12 по 18 липня 2015 р. на території воєводства Нижня Сілезія (Польща). Українська частина міжнародної експедиції складалася з восьми осіб: доцента, двох аспірантів, двох магістрів, трьох студентів бакалаврата. Виходячи з цілей і завдань, поставлених перед учасниками експедиції, час перебування в Польщі було розподілено приблизно в рівних пропорціях між участю в археологічних розкопках, творчими зустрічами і знайомством з культурно-історичною спадщиною.

Учасники III Міжнародної україно-польської експедиції взяли участь у дослідженні Середньовічного замку, залишки якого знаходяться на території Нижньої Сілезії. Пам'ятник розташовано на горі Громнік, яка є найвищим піком Стшелінських пагорбів. Об'єкт дослідження є цікавим для фахівців різних профілів, оскільки пам'ятка багатощарова. На г. Громнік, окрім замку, знаходять матеріали доби неоліту (5500–1800 до н.е.), лендельської культури (4600–3800 до н.е.), лужицької культури (VIII–V ст. до н.е.), раннього Середньовіччя (IX–X ст.) [4, с. 53].

Незважаючи на історичну цінність об'єкта, його археологічне дослідження розпочалося порівняно нещодавно, що пов'язано із загальною тенденцією розвитку археології у Польщі та формуванням археологічного центру дослідження Середньовіччя у Вроцлавському університеті.

Перед початком роботи професор Криштоф Яворський розповів про будівництво, функціонування та неодноразові зміни замку, що відбувалися протягом сторіч. Інтерес до пам'ятки пояснюється її неординарною історією. З письмових джерел відомо, що власник замку займався розбоєм торговельних караванів купців і карбував фальшиві монети. Військо міста Вроцлава взяло в облогу замок і зруйнувало його.

Робота української частини делегації була організована на території замку, де було відкрито вхід до підземного приміщення, збудованого у скельній породі. Важливість дослідження цієї ділянки зумов-

лена гіпотезою про наявність тут підземелля зі складними інженерними спорудами. Розкопки проводилися з використанням методики, прийнятої серед польських археологів, яка поєднує традиційні форми ведення робіт та сучасні технічні пристрої.

Українські археологи ознайомилися з методами фіксації кам'яних споруд, опису артефактів, які застосовуються в польській археології. Під час вивчення культурного шару було виявлено значну кількість предметів (кераміка XV ст., уламки кахель з візерунками, залізні виробы, скло, кістки тварин, глиняна обмазка стін з елементами розпису). До рідкісних знахідок належить пастова кольорова намистина, монети, привозна кераміка, що вирізняється технологією виготовлення (глина з домішками піриту, яка походить з території Чехії) та орнаментацією (штампування та полива, аналоги якій відомі на пам'ятках Німеччини). Поряд зі справжніми монетами була знайдена і фальшива, яка, ймовірно, була виготовлена власниками замку.

Програма проведення експедиції передбачала і курс лекцій, присвячених розвитку археології в Польщі. Директор інституту археології Вроцлавського університету, доктор хабілітований Артур Блажеєвський розповів про формування наукових археологічних центрів та перспективні напрями розвитку. Професор Криштоф Яворський представив електронну презентацію про історію відкриття рідкісних видів кахель на г. Громнік. Серед них найбільшу цінність становлять кахлі із зображенням Архангела Михаїла та Геракла. Магістр археології Вроцлавського університету Павло Мілейський прочитав лекцію про особливості грошового обігу в Нижній Сілезії за доби Середньовіччя та показав нумізматичну колекцію, отриману з пам'ятки на г. Громнік. Особливу увагу привернули ранні односторонні екземпляри. Магістр археології Вроцлавського університету Павло Самборський ознайомив з результатами дослідження ранньослов'янського городища Вітостовіце (Witstowice), яка відображає становлення західнослов'янських культур у регіоні.

Учасникам експедиції була надана можливість ознайомитися з результатами застосування сучасних науково-технічних методик (радіомагнітний метод та лазерне сканування) на ранньослов'янському городищі Вітостовіце. Використання подібних методик дозволяє суттєво зекономити матеріальні й часові ресурси під час археологічних досліджень, підвищити ефективність розкопок.

Українські археологи відвідали базовий табір польських колег та ознайомилися з організацією побуту, камеральних робіт та особливостями зберігання артефактів. З метою ознайомлення з досвідом проведення розкопок у лісовому масиві була організована зустріч українських археологів із представниками природоохоронної служби, які пояснили принципи, за якими забезпечується співіснування при-

родних та історичних пам'яток. Особливістю клімату Нижньої Сілезії є швидке заліснення території. Більшість археологічних пам'яток заросло деревами. Польське законодавство чітко регламентує роботи в зоні зелених насаджень. Саме цим пояснюється тісна співпраця археологів із природоохоронними організаціями.

Велика увага була приділена вивченню організації охорони історико-культурних цінностей Республіки Польща. Для практичного ознайомлення з пам'яткоохоронною справою було проведено екскурсії по історичних місцях. Відвідування пам'яток продемонструвало ефективну роботу органів охорони історико-культурного надбання в Польщі та високий рівень реалізації проектів зі збереження археологічної спадщини.

Значний досвід накопичено польськими археологами у сфері музеїфікації і популяризації культурної спадщини. На прикладі туристичного центру у с. Романов, в якому було влаштовано археологічну експозицію, створену з матеріалів, знайдених на г. Громнік, польські колеги поділились досвідом організації археологічних виставок у сільській туристичній місцевості. За поданням місцевої влади та з дозволу головного консерватора, при існуючих комплексах можуть створюватись депозитарії. Формально колекція належить до фондів Археологічного музею Вроцлавського університету, але постійно знаходиться у спеціально обладнаному приміщенні у с. Романов, що перебуває під охороною. До інших складових комплексу належить власне туристичний центр, бібліотека, позашкільний заклад освіти та їдальня. Таким чином, подібні туристичні центри не лише забезпечують туристів усім необхідним для відпочинку, але знайомлять їх з археологічними пам'ятками краю.

Велика увага в програмі роботи української делегації була приділена ознайомленню з організацією навчального процесу з підготовки археологів у Вроцлавському університеті. Під час зустрічі з директором інституту археології Вроцлавського університету доктором хабілітованим Артуром Блажеєвським було висвітлено найбільш актуальні питання організації навчального процесу, а саме:

- загальна структура інституту та принципи комплектування науково-педагогічного складу;
- рівні науково-професійної підготовки (ліцензіат, магістеріум, докторат, хабілітація);
- проблеми працевлаштування випускників спеціальності «Археологія».

Найактуальнішим виявився досвід багаторічної міжнародної співпраці польських колег з партнерами із Болгарії, Великої Британії, Італії, Німеччини, Туреччини, Чехії, Перу, Іраку та інших країн. Значні успіхи досягнуті у сферах обміну студентами та викладача-

ми із залученням коштів міжнародних фондів, організації археологічних досліджень, впровадження сучасних методик природничих наук.

Під час експедиції було зроблено важливі кроки і на шляху розвитку подальшої співпраці між Вроцлавським і Дніпропетровським університетами, зокрема представлено проект нової угоди про співробітництво, польським колегам запропоновано увійти до складу редколегії наукового видання історичного факультету ДНУ, досягнуто попередні домовленості про спільні наукові публікації. Намічені перспективні напрями співпраці: узгодження навчальних програм; обмін студентами; міжнародний фіндрайзінг.

Учасники експедиції отримали можливість ознайомитися з матеріально-технічною базою забезпечення навчального процесу та оглянути навчальні приміщення. Створена при інституті археології бібліотека постійно поповнюється як польськими, так і зарубіжними виданнями. Студенти мають можливість працювати з літературою як безпосередньо у бібліотеці, так і вдома, використовуючи електронні версії монографій.

Велика увага приділяється вихованню у студентів гордості за свій університет, поваги до його історичних традицій. Стіни корпусів прикрашають стени та історичні зображення, присвячені видатним особистостям університету. Особливо цікавими є галерея ректорів університету, лауреатів Нобелівської премії, діячів світової культури, життя яких було пов'язане з університетом.

Сучасні студенти дуже пишаються тим, що версія студентського гімну «*Gaudeamus igitur*», створена Й. Брамсом для Вроцлавського університету, стала загальноприйнятною. Особливе захоплення викликало збереження середньовічних університетських традицій у сучасному індустріальному суспільстві. Так, студенти-випускники отримують дипломи в тому ж залі, де вручали дипломи у XVIII ст., а молоді вчені приймають присягу на вірність науці латинською мовою, так само як і їх попередники часів Середньовіччя.

Показником високої ефективності спільних проєктів стало запрошення українських археологів директором інституту археології Вроцлавського університету доктором хабілітованим Артуром Блажеєвським продовжити археологічні дослідження на г. Громнік під час наступного археологічного сезону.

Перспективи майбутніх культурно-освітніх проєктів із залученням українських та польських студентів обговорювали і під час зустрічі зі співробітником Відділу міжнародних зв'язків та міжнародних проєктів управління маршалу Нижньосілезького воєводства Олександром Міровською-Піалучча. Особливо актуальним стало питання подолання мовного бар'єру. Пані Міровська повідомила про наявність спеціальних курсів вивчення польської мови та культури. Крім цього,

йшлося про польський досвід реалізації освітніх та культурних проєктів та джерела їх фінансування. Враховуючи позитивний досвід проведення спільних україно-польських археологічних експедицій, було зроблено висновок про перспективність продовження цього проєкту.

Завершальним акордом перебування у Польщі стало спільне святкування завершення III Міжнародної україно-польської археологічної експедиції. У теплій дружній атмосфері проходило ознайомлення з українським та польським археологічним фольклором, народними традиціями та танцями. Наприкінці зустрічі присутні побажали один одному творчої наснаги та успіхів і висловили сподівання на наступні зустрічі.

Творчі надбання та набутий досвід, отримані під час проведення III Міжнародної україно-польської експедиції, можуть бути використані для удосконалення навчального процесу підготовки фахівців-археологів у Дніпропетровському національному університеті, підвищення ефективності проведення польових досліджень і подальшого розвитку охорони археологічної спадщини Дніпропетровщини.

Бібліографічні посилання

1. **Ковалева И. Ф.** 30 лет работ археологической экспедиции Днепропетровского национального университета / И. Ф. Ковалева // Проблемы археологии Подніпров'я. – Д., 2002. – С. 3–23.
2. **Струкуленко А. С.** Щорічні звіти як джерело з історії новобудовних експедицій Дніпропетровського університету (1972–1993 рр.) / А. С. Струкуленко // Вісник Дніпропетр. ун-ту : Серія: Історія та археологія / Мін-во освіти і науки України. – Д., 2009. – С. 236–244.
3. **Фещенко Є. Л.** II Міжнародна україно-польська археологічна експедиція (7–13 липня 2014 р): досвід організації і проведення / Є. Л. Фещенко, К. В. Мінакова // Подніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження : зб. наук. пр. – Д., 2014. – Вип. 12. – С. 192–198.
4. **Jaworski Krzysztof.** Archaeological investigation on the summit of Gromnik (Rummelsberg) after 1945 / Krzysztof Jaworski, Pankiewicz Aleksandra // Mount Gromnik (Rummelsberg). From the History of Settlement and Management. Edited by K. Jaworski, A. Pankiewicz.– Wrocław, 2008.– P. 51–100.

Надійшла до редколегії 03.08.2015